

ЕКОЦИД В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОЦІНКА ТА НАСЛІДКИ ДЛЯ ДОВКІЛЛЯ

ECOCIDE IN THE CONTEXT OF THE WAR IN UKRAINE: CRIMINAL LAW ASSESSMENT AND ENVIRONMENTAL CONSEQUENCES

Форостяний А.В., к.ю.н.,
доцент кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Київський університет інтелектуальної власності та права

Омельченко О.І., аспірант кафедри кримінального права,
процесу та криміналістики
Київський університет інтелектуальної власності та права

У статті здійснено комплексний кримінально-правовий аналіз екоциду як суспільно небезпечного явища, що набуло особливої актуальності в умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України. Екоцид розглядається не лише як злочин проти довкілля, а як елемент гібридної війни, спрямованої на системне знищення екосистем, руйнування природних ресурсів, позбавлення населення безпечного середовища існування та довгострокове підірвання екологічної безпеки регіону. Висвітлено масштаби заподіяної екологічної шкоди, включно з руйнуванням унікальних природно-заповідних територій, масовими забрудненнями повітря, вод і ґрунтів, знищенням флори та фауни, виведенням з обігу сільськогосподарських земель, спричинених активними бойовими діями, мінуванням та техногенними катастрофами. Особлива увага приділена підриву Каховської ГЕС, який став однією з наймасштабніших екологічних катастроф в історії незалежної України.

У межах дослідження проаналізовано чинне законодавство України, зокрема положення статті 441 Кримінального кодексу України, яка встановлює відповідальність за екоцид, та окреслено проблематику застосування цієї норми на практиці. Розглянуто новітні законодавчі ініціативи, спрямовані на уточнення складу злочину екоциду та вдосконалення механізмів доведення його ознак. Проведено порівняльно-правовий аналіз міжнародного досвіду у сфері захисту довкілля під час збройних конфліктів, включаючи положення Римського статуту Міжнародного кримінального суду, Додаткових протоколів до Женевських конвенцій, Принципів ООН щодо захисту довкілля під час війни, а також напрацювання провідних міжнародних правозахисних та екологічних організацій щодо визнання екоциду окремим міжнародним злочином.

Наведено узагальнені приклади масштабної екологічної шкоди, завданої Україні внаслідок воєнних дій: забруднення атмосфери та водних ресурсів, пожежі в природних екосистемах, радіаційні та хімічні загрози, екологічні наслідки замінування. На підставі аналізу зроблено висновки щодо необхідності гармонізації українського кримінального законодавства з міжнародними стандартами, посилення механізмів відповідальності за екоцид як на національному, так і на міжнародному рівнях, а також важливості створення спеціальних правових механізмів для відшкодування екологічних збитків та відновлення довкілля після завершення збройного конфлікту.

Ключові слова: екоцид, збройний конфлікт, воєнна агресія, довкілля, кримінальна відповідальність, міжнародне гуманітарне право, екологічна катастрофа, воєнні злочини.

This article presents a comprehensive criminal law analysis of ecocide as a socially dangerous phenomenon that has gained particular urgency in the context of the full-scale armed aggression of the Russian Federation against Ukraine. Ecocide is examined not only as a crime against the environment, but also as an element of hybrid warfare aimed at the systemic destruction of ecosystems, the devastation of natural resources, the deprivation of the population's safe living conditions, and the long-term undermining of regional environmental security. The article highlights the scope of environmental damage caused by the war, including the destruction of unique protected natural areas, widespread pollution of air, water, and soil, the extermination of flora and fauna, and the loss of agricultural land due to active hostilities, landmines, and technogenic disasters. Special attention is given to the destruction of the Kakhovka Hydroelectric Power Plant, which has become one of the largest environmental disasters in the history of independent Ukraine.

Within the framework of the study, the current Ukrainian legislation is analyzed, in particular Article 441 of the Criminal Code of Ukraine, which establishes criminal liability for ecocide. The article outlines the practical challenges in applying this provision and examines recent legislative initiatives aimed at clarifying the legal definition of ecocide and improving the mechanisms for proving its elements. A comparative legal analysis of international experience in environmental protection during armed conflicts is conducted, covering the provisions of the Rome Statute of the International Criminal Court, the Additional Protocols to the Geneva Conventions, the UN Principles on the Protection of the Environment in Relation to Armed Conflicts, as well as key developments by leading international human rights and environmental organizations in the field of recognizing ecocide as a separate international crime.

The article summarizes documented examples of large-scale environmental harm caused by warfare in Ukraine: air and water pollution, wildfires in natural ecosystems, radiation and chemical threats, and the long-term ecological consequences of landmines. Based on the analysis, conclusions are drawn regarding the need to harmonize Ukrainian criminal law with international standards, to strengthen mechanisms of accountability for ecocide at both the national and international levels, and to establish specialized legal instruments for compensation of environmental damage and restoration of ecosystems in the post-conflict period.

Key words: ecocide, armed conflict, military aggression, environment, criminal liability, international humanitarian law, environmental disaster, war crimes.

Постановка проблеми. Екоцид, як умисне масове знищення природного середовища, є однією з найнебезпечніших загроз екологічній безпеці та сталому розвитку. В умовах збройної агресії Російської Федерації проти України ця проблема набула особливої гостроти: масове забруднення повітря, води та ґрунтів, знищення природно-заповідних територій, підлив Каховської ГЕС, масштабне мінування й техногенні катастрофи завдають нищівної шкоди екосистемам та здоров'ю населення. Наявність статті 441 Кримінального кодексу України, яка встанов-

лює відповідальність за екоцид, є важливим кроком, однак її правозастосування ускладнюється відсутністю чіткого визначення критеріїв екологічної катастрофи та складністю доведення умислу.

Водночас міжнародне право досі не визнає екоцид окремим міжнародним злочином, що створює правовий вакуум у питаннях притягнення до відповідальності за масштабну шкоду довкіллю під час воєн. Існуючі норми, як-от Римський статут МКС та Додаткові протоколи до Женевських конвенцій, лише частково охоплюють такі

діяння. Це зумовлює необхідність комплексного наукового аналізу кримінально-правових аспектів екоциду, перегляду національного законодавства, а також розвитку міжнародних правових механізмів, здатних забезпечити ефективну відповідальність за злочини проти довкілля в умовах збройного конфлікту.

Метою даної статті є здійснення кримінально-правового аналізу екоциду як суспільно небезпечного явища в умовах збройного конфлікту, зокрема в контексті війни Російської Федерації проти України, з урахуванням національного та міжнародного законодавства, практики документування екологічних злочинів і потреби у вдосконаленні механізмів притягнення винних осіб до відповідальності за масштабну шкоду довкіллю.

Проблематика. Питання кримінально-правової відповідальності за екоцид у контексті збройного конфлікту досі залишаються недостатньо дослідженими в науковій літературі. Це пов'язано з відносною новизною теми в українських реаліях, а також міждисциплінарним характером проблеми, яка перебуває на стику кримінального права, екологічного права, міжнародного гуманітарного права та права міжнародної безпеки. Більшість наукових публікацій стосується загальної екологічної шкоди від війни або ж воєнних злочинів у широкому значенні, тоді як окрема увага до екоциду як самостійного злочину приділяється рідко. Певну складність становить також відсутність єдиного міжнародно-правового підходу до визначення екоциду та труднощі в його практичному застосуванні.

У межах наявних досліджень переважає акцент на загальнотеоретичних або політико-правових аспектах, тоді як кримінально-правовий аналіз складу злочину екоциду, особливостей кваліфікації, елементів об'єктивної та суб'єктивної сторони, а також способів доведення шкоди залишається фрагментарним. Особливо це стосується української практики в умовах триваючої війни, коли документування екологічних злочинів відбувається в режимі реального часу, а правозастосовна практика щодо екоциду ще не сформована. Така ситуація потребує глибокого аналізу чинного законодавства, систематизації наукових підходів та вироблення механізмів ефективного реагування на виклики, що виникають у зв'язку з екоцидом як новітнім проявом воєнної агресії проти держави та її природного середовища.

Основний текст. Російсько-українська війна, що триває з 2014 року і перейшла у фазу повномасштабного вторгнення в лютому 2022 року, спричинила не лише величезні людські втрати та руйнування інфраструктури, але й безпрецедентну шкоду довкіллю України. Екосистеми стають «мовчазною жертвою» війни, зазнаючи масштабних та часто незворотних змін [4].

Знищення лісів і заповідників, забруднення вод і ґрунтів, ризики радіаційних аварій та хімічного отруєння – усе це становить загрозу не лише для природи, але й для життя і здоров'я населення, тобто має суспільно небезпечний характер. У цьому контексті все частіше лунають звинувачення Росії в екоциді – цілеспрямованому знищенні довкілля України як одному з вимірів агресії [10].

Поняття «екоцид» увійшло до правового дискурсу для опису надзвичайно серйозних випадків знищення природного середовища. Незважаючи на наявність цього терміну в законодавстві України та ряду інших держав, на міжнародному рівні він досі не закріплений як окремий злочин.

Війна проти України актуалізувала проблему екоциду, адже масштаби навмисної екологічної шкоди внаслідок воєнних дій є безпрецедентними для Європи з часів Другої світової війни. Прикладом є підлив російськими військами греблі Каховської ГЕС у червні 2023 року – подія, яку українська влада прямо назвала екоцидом через колосальні довгострокові наслідки для довкілля [7].

Проблема полягає у тому, що чинні міжнародні механізми відповідальності за воєнні злочини проти довкілля

мають обмежене застосування: критерії доказування «масштабної, довгострокової та серйозної» шкоди природі є високими, а самого по собі злочину екоциду ні Римський статут МКС, ні Женевські конвенції прямо не визначають [3]. Таким чином, виникає правовий вакуум: попри очевидну суспільну небезпечність діянь, спрямованих на знищення екосистем, існують суттєві труднощі з кваліфікацією таких дій та притягненням винних до відповідальності. Це спонукає до глибшого дослідження явища екоциду, його юридичного змісту та шляхів удосконалення правового регулювання, особливо з огляду на потреби післявоєнного правосуддя і відновлення довкілля України.

Українське кримінальне законодавство прямо встановлює відповідальність за екоцид. Так, стаття 441 Кримінального кодексу України визначає екоцид як «масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу» [5]. Санкція за вчинення екоциду – позбавлення волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років. Наведене визначення охоплює три основні форми діяння: (1) масове знищення флори або фауни; (2) отруєння повітря чи води; (3) інші дії, які створюють загрозу екологічній катастрофі. З об'єктивної сторони склад злочину в перших двох формах є матеріальним – для наявності екоциду потрібне настання наслідків у вигляді екологічної катастрофи; натомість у третій формі склад формальний, і злочин вважається закінченим з моменту створення загрози екологічній катастрофі [2].

Законодавство не розкриває зміст терміна «екологічна катастрофа», що ускладнює правозастосування – це оціночне поняття, яке доводиться наповнювати через експертні висновки та судову практику. Так само не визначено критерії «масового знищення» біоти чи «отруєння» природних ресурсів, тому у кожному випадку слід доводити масштабність та тяжкість шкоди довкіллю. Суб'єктивна сторона екоциду – умисел (прямий або непрямої); необережне спричинення великої екологічної шкоди під цю статтю не підпадає, а кваліфікується за іншими нормами про екологічні злочини.

В умовах російської агресії українські правоохоронні органи вперше в історії почали застосовувати ст. 441 КК України на практиці. Від початку повномасштабного вторгнення було відкрито щонайменше 15 кримінальних проваджень за фактами екоциду [6]. Зокрема, розслідуються випадки умисного підпалу або знищення росіянами лісових масивів, зруйнування нафтових баз та хімічних підприємств, що призвели до отруєння атмосфери та вод, а також підлив греблі, який спричинив техногенну екологічну катастрофу.

Нерідко одні й ті самі діяння кваліфікуються слідством одночасно і як екоцид, і як воєнний злочин (наприклад, за ст. 438 КК – порушення законів та звичаїв війни), що дозволяє охопити обидва аспекти – екологічний і військовий [2].

Попри наявність кримінальної норми, притягнути конкретних винуватців наразі складно, адже більшість злочинів вчиняються окупаційними силами на захоплених територіях, тож українське правосуддя зможе дістатися до виконавців і організаторів лише після їх затримання або в порядку заочного засудження. Крім того, судова практика щодо екоциду в Україні досі відсутня – суди не виносили вироків за ст. 441, що означає відсутність прецедентів трактування оціночних понять цієї норми. Це підкреслює необхідність чіткого законодавчого визначення ключових термінів та вироблення методик оцінки екологічних збитків. Наразі триває робота над новою редакцією Кримінального кодексу України, і в одному з проєктів запропоновано оновлену норму про екоцид, де злочин визначається як умисне заподіяння довкіллю довгострокової і масштабної шкоди шляхом впливу на біосферу, літосферу, гідросферу,

атмосферу або космічний простір [1]. Українське законодавство закріплює екоцид як тяжкий злочин, але потребує вдосконалення термінології та узгодження із міжнародними підходами, беручи до уваги досвід нинішньої війни.

Питання екоциду перебуває в центрі уваги як українських, так і зарубіжних правників та науковців, особливо у зв'язку з війною в Україні. Існують різні доктринальні підходи до визначення цього явища. З точки зору національного права України, екоцид розглядається як злочин проти довкілля, об'єктом якого є безпека екосистем у масштабі, здатному спричинити екологічну катастрофу [1].

У науці кримінального права дискутується питання умислу: довести, що знищення довкілля було свідомою метою агресора, інколи складно, адже шкода природі може розглядатися ворогом лише як «побічний ефект» воєнних дій. Однак у випадку України зібрано достатньо даних про цілеспрямоване нищення екосистем (масове мінування територій, підпали лісів, знищення заповідників), що свідчить про усвідомлення російськими військами екологічних наслідків своїх дій [7].

На міжнародному рівні охорона довкілля під час збройних конфліктів регулюється нормами міжнародного гуманітарного права та окремими договорами, хоча поняття «екоцид» поки офіційно не визнано. Досвід минулих воєн показує, що довкілля часто ставало «німою жертвою» конфліктів, а питання відповідальності за такі дії вирішувалося випадково. Ще Женевські конвенції 1949 року опосередковано захищали природу як майно, що не повинно нищитися без військової необхідності. Важливим кроком стало прийняття Додаткового протоколу I 1977 року до Женевських конвенцій, статті 35(3) та 55 якого забороняють застосування методів війни, що здатні спричинити широкомасштабну, довготривалу і серйозну шкоду довкіллю [12].

На сьогоднішній основним інструментом міжнародної кримінальної юстиції є Римський статут Міжнародного кримінального суду (МКС). У статті 8(2)(b)(iv) Римського статуту закріплено воєнний злочин, пов'язаний з довкіллям: це умисне здійснення нападу, знаючи, що він спричинить «випадкову загибель або поранення цивільних осіб, абошкоду цивільним об'єктам, абомасштабну, довгострокову та серйозну шкоду довкіллю, яка явно несумісна з очікуваною військовою перевагою» [9].

Показово, що Україна у розпал війни 2022–2023 рр. активно виступає за внесення екоциду до переліку злочинів, підслідних МКС [7]. У 2023 році, після багаторічних дебатів, Комісія міжнародного права ООН розробила проєкт Принципів щодо захисту довкілля у зв'язку з збройними конфліктами (PERAC), які були взяті до відома резолюцією ГА ООН 77/104 від 7 грудня 2022 року [8; 12].

Підри́в Каховської ГЕС 6 червня 2023 року. Російські війська підірвали греблю Каховської гідроелектростанції на річці Дніпро. Внаслідок цього було раптово вивільнено близько 18,2 км³ води із Каховського водосховища, що спричинило катастрофічну повінь на площі понад 3 тис. кв. км [7]. Під водою опинилися десятки населених пунктів; загинуло щонайменше 50 людей, десятки тисяч були змушені евакуюватися [4]. З екологічної точки зору, ця подія призвела до масштабного спустошення екосистем нижнього Дніпра: було затоплено понад 11 тис. гектарів лісів та заплав, знищено унікальні водно-болотні угіддя міжнародного значення (Рамсарські угіддя) у Нижньодніпровському національному парку та Чорноморському біосферному заповіднику [4].

Відразу після прориву дамби зафіксовано масову загибель риби та інших водних живих організмів; значна частина популяцій рідкісних видів флори і фауни в дельті Дніпра була втрачена [7]. Крім того, з механізмів ГЕС у річку потрапило близько 150 тонн мастила, що забруднило воду і ґрунти вниз за течією [4]. Зруйнування ГЕС також позбавило води зрошувальні системи півдня Укра-

їни, що загрожує перетворенням родючих земель на пустелі. Підри́в Каховської ГЕС вже називають найбільшою техногенною екокатастрофою в Європі за останні десятиліття, а за своїми довгостроковими наслідками він цілком підпадає під поняття екоциду.

З перших днів вторгнення російська армія цілеспрямовано обстрілювала паливні склади, нафтобази, хімічні заводи та інші об'єкти, що містять небезпечні речовини. Лише за перші два місяці війни було знищено або пошкоджено десятки великих нафтових резервуарів у різних регіонах України. Наприклад, у березні 2022 р. ракетним ударом була знищена нафтобаза поблизу Рівного – пожежа на ній тривала кілька днів, викинувши в атмосферу токсичні продукти горіння нафтопродуктів, а залишки пального просочилися в ґрунт [2]. Подібні удари по паливних складах фіксувалися у Львівській, Житомирській, Миколаївській, Київській та інших областях. Горіння нафтопродуктів призводить до утворення важких органічних сполук, сажі, оксидів сірки та азоту – все це забруднює повітря і створює небезпеку для здоров'я людей на великій площі. За даними Міністерства захисту довкілля України, сумарно за час війни в результаті бойових дій в атмосфері потрапило близько 175 млн. тонн парникових газів (CO₂ еквівалент) – для порівняння, це річний об'єм викидів деяких європейських країн [7].

Інтенсивні бойові дії на сході та півдні України призвели до масового займання лісів і степів. Обстріли часто спричиняють пожежі, які важко загасити на окупованих чи прифронтових територіях. За даними Державної служби з надзвичайних ситуацій, лише протягом 2022 року було зафіксовано понад 2 тисячі пожеж в екосистемах, пов'язаних з війною, які охопили сотні тисяч гектарів природних територій. Особливо постраждали ліси Луганщини та Харківщини: внаслідок бойових дій там вигоріли величезні лісові масиви, зокрема у Національному парку «Святі Гори» на Донеччині пожежами знищено унікальні дубово-соснові ліси [10].

Ще одним потужним чинником екологічної небезпеки є масове замінування території України. Російські сили замінували поля, ліси, узбіччя доріг у зонах бойових дій та відступу. За оцінками, станом на кінець 2023 року близько 30% площі України забруднено мінами та нерозірваними боєприпасами [7]. Це мільйони гектарів потенційно родючих земель, які тепер непридатні для сільського господарства і небезпечні для людей та тварин. Міни та снаряди не лише становлять фізичну загрозу вибухом, але й поступово отруюють довкілля: корпуси боєприпасів розкладаються, важкі метали (свинець, мідь), вибухові речовини (TNT, гексоген) проникають у ґрунти і ґрунтові води. На розмінування такої величезної території підуть роки чи навіть десятиліття, весь цей час природне користування землями буде обмеженим. Наведені приклади – лише частина зафіксованих екологічних злочинів, скоєних під час війни. За офіційними даними, станом на осінь 2024 року задокументовано понад 6500 фактів злочинів проти довкілля, вчинених російською армією [7]. Сумарна шкода довкіллю України від воєнних дій попередньо оцінюється у \$51–70 млрд [6]. Це колосальні втрати, які матимуть трансграничні наслідки – забруднення річок може вплинути на Чорне море і сусідні держави, викиди парникових газів сприяють глобальному потеплінню, а руйнування екосистем знижує загальну екологічну безпеку Європи. Тож екологічний вимір агресії – це не локальна проблема України, а виклик світовій спільноті.

Звіт United Nations Environment Programme “The Environmental Impact of the Conflict in Ukraine: A Preliminary Review” надає систематизований огляд першочергових екологічних наслідків повномасштабного російського вторгнення в Україну, підкреслюючи, що конфлікт має серйозний і потенційно довгостроковий вплив на довкілля, здоров'я населення та екосистеми. У доку-

менті зазначено, що бойові дії призвели до численних екологічних загроз, серед яких – руйнування промислових об'єктів і складів небезпечних відходів, забруднення водних ресурсів, пожежі в природних екосистемах, знищення інфраструктури поводження з відходами, підвищення ризиків радіаційного та хімічного зараження. Особливу увагу в звіті приділено викидам шкідливих речовин в атмосферу та деградації ґрунтів у районах бойових дій. UNEP наголошує на необхідності системного моніторингу, незалежної оцінки завданої шкоди та довгострокових програм екологічного відновлення України, закликаючи міжнародну спільноту до консолідованої підтримки у сфері екологічної безпеки та відновлення [11].

Висновки. Аналіз суспільно небезпечних наслідків екоциду, вчиненого в ході збройного конфлікту, дозволяє зробити низку висновків. Перш за все, війна Росії проти України наочно демонструє, що умисне знищення довкілля може використовуватися як «зброя» війни, спрямована на довгострокове послаблення держави-жертви. Екологічні втрати України – зруйновані екосистеми, забруднені землі і води, випалені ліси, заміновані території – досягли рівня екологічної катастрофи на національному і регіональному масштабі. Такі дії становлять загрозу для життя і здоров'я мільйонів людей, підривають продовольчу, водну та радіаційну безпеку. Отже, їх суспільна небезпечність є співмірною з найтяжчими міжнародними злочинами.

Україна в своєму національному законодавстві має норму про екоцид, яка охоплює подібні діяння, проте її практичне застосування стикається з проблемами доказування умислу та масштабів шкоди. Необхідно уточнити законодавчі критерії екологічної катастрофи, масового знищення природи тощо, спираючись на науково обґрунтовані показники. Важливим є накопичення доказової

бази – і Україна вже робить це, системно документуючи кожен випадок екологічних злочинів окупанта. Цей досвід збору доказів екоциду є безпрецедентним і може лягти в основу як національних судових процесів, так і потенційних міжнародних справ.

Міжнародне право наразі не визнає екоцид окремим складом злочину, що ускладнює пряме переслідування винних на глобальному рівні. Нинішня ситуація стала поштовхом для активізації руху за визнання екоциду п'ятим міжнародним злочином. Україна разом із партнерами може ініціювати поправки до Римського статуту або укладення окремої міжнародної угоди, щоб заповнити правову прогалину.

Також важливим напрямом є відшкодування збитків та відновлення довкілля. Вже зараз варто розробляти механізми оцінки екологічної шкоди і пред'явлення відповідних претензій агресору.

Екоцид внаслідок збройного конфлікту – це реальність сучасної війни, що потребує адекватної реакції права. Необхідно вдосконалювати національне законодавство, гармонізуючи його з міжнародними підходами, а також просувати нові міжнародно-правові норми, щоб масове знищення довкілля кваліфікувалося та каралося належним чином. Притягнення винних до кримінальної відповідальності за екоцид матиме не лише каральне, а й превентивне значення: це подасть сигнал, що світова спільнота не толеруватиме екологічно руйнівних воєнних дій. Захист довкілля під час війни повинен стати невід'ємною складовою глобальної системи безпеки, адже екологічна безпека – це основа життя нинішніх і майбутніх поколінь. Війна в Україні, якою б трагічною вона не була, може стати поворотним моментом для міжнародного права – моментом, коли екоцид буде визнано і припинено через спільні зусилля цивілізованого світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вдовиченко О. Екоцид та воєнні злочини проти довкілля. Українська Гельсінська спілка з прав людини. 26.12.2024. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/shcho-take-ekotsyd-ta-voienni-zlochini-proti-dovkillia/> (дата звернення: 15.03.2025).
2. Офіс генерального прокурора України розпочав кримінальне провадження за статтею «екоцид» через дії Росії в Україні. *Громадський простір*. URL: <https://www.prostir.ua/?news=ofis-heneralnoho-prokurora-ukrajiny-rozpochav-kryminalne-provazhennya-za-statteyu-ekotsyd-cherez-diji-rosiji-v-ukrajini> (дата звернення: 15.03.2025).
3. Законодавчі зміни в Україні щодо міжнародної кримінальної відповідальності та ратифікації Римського статуту МКС. *Екологія. Право. Людина*. URL: <https://epl.org.ua/announces/zakonodavchi-zminy-v-ukrayini-shhodo-mizhnarodnoyi-kryminalnoyi-vidpovidalnosti-ta-ratyfikatsiyi-rymskogo-statutu-mizhnarodnogo-kryminalnogo-sudu/> (дата звернення: 15.03.2025).
4. Костін А. Ecocide as a weapon of war. International Bar Association Global Insight. URL: <https://www.ibanet.org/Ecocide-as-a-weapon-of-war> (дата звернення: 15.03.2025).
5. Кримінальний кодекс України: Закон України №2341-III від 05.04.2001 / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 15.03.2025).
6. Лічман Г. Україні відкрили 15 кримінальних справ про екоцид. *Судово-юридична газета*. URL: <https://sud.ua/uk/news/ukraine/312562-v-ukraine-otkryli-15-ugolovnykh-del-ob-ekotside> (дата звернення: 15.03.2025).
7. Одусанво В. The price of ecocide: how russian aggression destroys ukraine's nature. *UACrisis*. URL: <https://uacrisis.org/en/the-price-of-ecocide-how-russian-aggression-destroys-ukraine-s-nature> (дата звернення: 15.03.2025).
8. Організація Об'єднаних Націй. Резолюція ГА ООН 77/104 «Protection of the Environment in Relation to Armed Conflicts». ООН. 07.12.2022. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N22/754/21/PDF/N2275421.pdf?OpenElement> (дата звернення: 15.03.2025).
9. Римський статут міжнародного кримінального суду : Статут Міжнар. судів від 17.07.1998 : станом на 21 серп. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 15.03.2025).
10. Зупинити екоцид в Україні зможемо лише за підтримки всієї світової спільноти. *Офіційний портал БПУ*. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/224071.html> (дата звернення: 15.03.2025).
11. The Environmental Impact of the Conflict in Ukraine: A Preliminary Review. *United Nations Environment Programme*. URL: <https://www.unep.org/resources/report/environmental-impact-conflict-ukraine-preliminary-review> (дата звернення: 15.03.2025).
12. States Agree New Legal Framework on the Environmental Impact of War. *Conflict and Environment Observatory*. URL: <https://ceobs.org/states-adopt-new-legal-framework-on-the-environmental-impact-of-war/> (дата звернення: 15.03.2025).